

چکیده:

سرچشمه خلاقیت و نوآوری‌های هنری و ادبی است، مسائل و ویژگی‌های تازه‌ای مطرح کرده است، به گونه‌ای که این عرصه نیز مانند دیگر پهنه‌های زندگی انسانها همچون اقتصاد، سیاست و اجتماع بی‌درپی دستخوش دگرگونی شده و نیازمند فضای جدیدی است که با تدوین قوانین و مقررات نو و همخوان با نیازهای تازه پدید می‌آید.

بی‌گمان آثار فکری بعنوان ابزارهای ضروری آموزش، اطلاع‌رسانی، تقویت فرهنگ و سرگرمی، گذشته از نوع رسانه مورد نیاز برای انتقال آنها، نقشی اساسی در تحقق یافتن هدفهای فرهنگی مورد نظر در هر جامعه بازی می‌کنند. با این حال به نظر می‌رسد تراوشهای فکری و فرهنگی انسانها گرفتار وضعی شده که ناشی از سرعت خیره‌کننده پیشرفت‌های تکنولوژیک است که بر اثر آن، امکان تکثیر سریع و آسان، نسخه‌برداری و بهره‌برداری بی‌اجازه از هنر و تفکر افراد خلاق و مبتکر بیش از پیش فراهم آمده است. روشهای ضبط صدا و تصویر به سرعت متحول شده و در مدت يك سده جهان از شیوه‌های بسیار ساده عکاسی به تلویزیون رنگی رسیده است؛ تلویزیون همچنان در حال تکامل بوده و از راه ارتباط با ماهواره‌ها، حوزه زیر پوشش خود را گسترش می‌دهد؛ دستگاههای ویدیویی خانگی نیز امکان ضبط برنامه‌های تلویزیونی را فراهم ساخته‌اند؛ تجهیزات ساده، ارزان و در دسترس، زمینه تکثیر آسان تولیدات صوتی را پدید آورده و سرانجام اینکه فن‌آوری کامپیوتری نیز که در ذخیره‌سازی و بازیابی اطلاعات توان بسیار دارد، افق تازه‌ای در علوم ارتباطات گشوده است. این امر شرایطی سابقه‌ای در میان ملت‌ها و ابزارهای تازه آموزشی پدید آورده است. در همان حال صاحبان آثار ادبی و هنری شاهد پیدایش فرصتهایی هستند که امکان بهره‌برداری بی‌اجازه از آثار آنان را در سطح وسیع پدید می‌آورد. این افراد برای تأمین حقوق خود در پی گونه‌های تازه حمایت قانونی از آثار خویشند و در این میان، قانون کپی‌رایت به عنوان سنگ زیر بنای نشر و چارچوبی حقوقی

کپی‌رایت یا حقوق مؤلف که در جهان امروز به سبب پیوند ناگسستنی آن با پیشرفت‌های تکنولوژیک نقشی اساسی در حفظ و حمایت آثار فکری دارد، پیشینه‌اش به قدمت فعالیت‌های فرهنگی انسان است. هر چند آغاز حقوق مؤلف را به اختراع چاپ در اروپا نسبت می‌دهند اما فن چاپ پیش از آن در چین وجود داشته و به نظر می‌رسد اندیشه مالکیت آثار فکری به سده‌ها پیش از تلاش گوتنبرگ برای اختراع حروف جایی متحرک برمی‌گردد.

رشد همپای حقوق و قوانین مربوط به حفظ مالکیت آثار فکری، ادبی و هنری با گسترش جوامع غربی و پیدایش جامعه‌های بزرگتر زیر عنوان «جامعه جهانی»، همواره سبب تدوین قوانین ملی و بین‌المللی در این زمینه شده است.

حمایت بین‌المللی از حقوق مؤلف به شکل‌گیری میثاقها و موافقتنامه‌هایی همچون، میثاق برن، موافقتنامه تریپز، میثاق رم و دیگر میثاق‌های بین‌المللی در زمینه حقوق مربوط به کپی‌رایت و نیز کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی انجامیده است. در همان حال، مقررات ملی نیز به تدوین قوانینی در این مورد در داخل هر کشور و برای حفظ حقوق مؤلف می‌پردازد.

در این مقاله پس از آشنایی با پیشینه شکل‌گیری حقوق مؤلف و مهمترین میثاقها و موافقتنامه‌های بین‌المللی، سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO)، مشکلات کشورهای در حال توسعه در زمینه پذیرش حقوق آثار فکری، قوانین و مقررات ملی ایران پیش و پس از انقلاب اسلامی در مورد حمایت از حقوق پدید آورندگان آثار فکری، ادبی و هنری و نیز وضع کنونی و دورنمای آینده ایران در این زمینه بررسی می‌شود.

در جهان امروز گسترش فعالیت در زمینه‌هایی چون ادبیات، چاپ و نشر، سینما، نقاشی، عکاسی، گردآوری، ساماندهی و انتقال اطلاعات و... در عرصه فرهنگ که زمینه‌ساز طرح اندیشه و

ایران و دورنمای پیوستن به قانون کپی‌رایت

مریم بیژنی

وجود داشته‌ولی تا مدتی دراز در قوانین بروز نیافته است. در سده‌های میانه و پیش از آنکه اختراع گوتمبرگ اثر دگرگون‌کننده‌ای در پهنه چاپ و نشر بر جای گذارد، آفریننده يك اثر مالك يك شی‌ی مادی می‌شد و می‌توانست آن را به اشخاص دیگر بفروشد. با این حال، در این دوران تکثیر آثار امری بس دشوار بود و نوشته‌ها را تنها می‌شد با دست، باز نویسی کرد که این امر شمار نسخه‌های ممکن را به شدت محدود می‌کرد. به همین سبب زیادسازی بسیار محدود اثر، به منافع اقتصادی نویسنده آسیبی نمی‌رساند زیرا بر مبنای تولید و پخش نسخه‌های فراوان از روی اثر نویسنده، پایه‌ریزی نشده^۲ بود. با اختراع و پیشرفت صنعت چاپ، در سده پانزدهم، تولید سریع کتاب با هزینه کم‌بیش ارزان امکان‌پذیر شد و رشد سواد اسباب تقاضای گسترده برای کتابهای چاپی را فراهم آورد و حمایت از مؤلفان و ناشران در برابر تولید بی‌اجازه نسخه‌های آثارشان به عنوان اصلی مهم، مورد شناسایی قرار گرفت و در نتیجه، نخستین قوانین حقوق مولف تدوین شد.^۳

همزمان با نگرش طبقه حاکم در کشورهای اروپایی همچون انگلستان که ماشین چاپ را يك اهرم سیاسی و اجتماعی نیرومند می‌شمردند و به آن توانایی تهدید قدرتهای خودکامه حکومتی را می‌بخشیدند. بهره‌مندی مقامات حکومتی از امتیاز انتشار آثار به عنوان اهرمی برای کنترل و سانسور تولیدات چاپخانه‌ها و سلب آزادی بیان آغاز شد، چنانکه از سالهای پایانی سده پانزدهم تا آغاز سده هجدهم نمونه‌های فراوانی از صدور فرامین و قوانین سلطنتی گوناگون برای اعطای امتیاز چاپ دیده می‌شود. در سده هفدهم در پرتو اندیشه‌های آزادی‌بخش فیلسوف انگلیسی «جان لاک» و همفکران او، با ظهور اندیشه‌های فردگرایی و جایگزینی نظام پارلمانی به جای سلطنت مطلقه، محدودیتهای تحمیلی بر چاپخانه‌ها، رفته رفته کاهش یافت و کتابفروشان و ناشرین با توسل به نظریه مالکیت معنوی آغاز به دفاع از حقوق خویش کردند.^۴

«قانون آن» (The State of Anne) که در ۱۷۱۰

برای رشد و توسعه آثار ادبی و هنری، نقش مهمی در جهان پیچیده ارتباطات مدرن بازی می‌کند. این قانون با حمایت از نویسندگان و دیگر آفرینندگان آثار فکری، برای دستیابی به اهدافی دیگر نیز به کار می‌رود که از این نظر می‌توان به تقویت فرآیند آفرینش آثار بدیع و بخش آنها در بین عموم اشاره کرد.

کپی‌رایت همواره پیوندی ناگسستنی با پیشرفت تکنولوژی داشته است. در گذر سالها، به موازات تکامل فن آوری، شمار آثار برخوردار از کپی‌رایت رفته رفته افزایش یافته بگونه‌ای که امروزه کپی‌رایت گستره بزرگی از رسانه‌های ارتباطی را دربرمی‌گیرد و آثار مورد حمایت آن در عمل بی‌شمار و ارزش مالی تعیین شده برای آنها چشمگیر است. به همین دلیل چشم‌انداز تکامل فن آوری در آینده، نیاز به توجه به قانون کپی‌رایت و بازبینی و بازنگری قوانین مربوط به آن را بیش از پیش نمایان می‌سازد تا در برخورد با چالش ناشی از ظهور فن‌آوریهای نوین، راهی برای پاسخگویی به آن فراهم آید.^۱

کپی‌رایت، گذشته و حال

اختراع چاپ و گراور در سده پانزدهم، به سبب پیدایش تحول در چگونگی پخش آثار چاپی، نقطه عطف تعیین‌کننده‌ای در تاریخ مالکیت معنوی شمرده می‌شود. در همان حال قوم‌نگاران این نظریه را مطرح می‌سازند که: «در دوران نخستین تاریخ بشر نیز مفهوم مالکیت ادبی و هنری به گونه‌ای وجود داشته است.» در یونان و روم باستان، سرقه ادبی به عنوان عملی زشت تقبیح می‌شد و یونانیان در سرکوب و جلوگیری از این عمل چندان هم ناتوان نبودند. مطالعه ادبیات رومی نشان می‌دهد که نویسندگان آن زمان تنها به شهرت و آوازه‌راضی نبودند و با دست نوشته‌هایشان تا حدودی به منافع مادی نیز دست می‌یافتند، آنها می‌دانستند که انتشار و بهره‌برداری از يك اثر، منافع مادی و معنوی به همراه دارد. به همین سبب برخی از صاحب‌نظران بر آنند که مفهوم کپی‌رایت همواره

○ حمایت بین‌المللی از حقوق مؤلف به شکل گیزی میثاقها و موافقتنامه‌هایی همچون میثاق برن، موافقتنامه تریپز، میثاق رم و دیگر میثاقهای بین‌المللی در زمینه حقوق مربوط به کپی‌رایت و نیز کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت معنوی انجامیده است. در همان حال، مقررات ملی نیز به تدوین قوانینی در این مورد در داخل هر کشور و برای حفظ حقوق مؤلف می‌پردازد.

○ صاحبان آثار ادبی و هنری شاهد پیدایش فرصتهایی هستند که امکان بهره‌برداری بی‌اجازه از آثار آنان را در سطح وسیع پدید می‌آورد. این افراد برای تأمین حقوق خود در پی گونه‌های تازه حمایت قانونی از آثار خویشند و در این میان، قانون کپی‌رایت به‌عنوان سنگ زیر بنای نشر و چارچوبی حقوقی برای رشد و توسعه آثار ادبی و هنری، نقش مهمی در جهان پیچیده ارتباطات مدرن بازی می‌کند.

میلادی از سوی پارلمان انگلیس وضع شد، نخستین قانون حق مولف در جهان است. بر پایه این قانون با گذشت مدت زمان مشخصی، امتیاز و اگذار شده به ناشر برای نشر و توزیع نسخه‌های آثار، به نویسنده آن منتقل می‌شد و او حق داشت که امتیاز نشر را به ناشر دیگری واگذار کند. ثبت نکردن کتاب (در کتابخانه ملی) جلوی اقدام برای دریافت خسارت از نقض‌کننده حق را می‌گرفت اما حق مولف را بی‌اعتبار نمی‌کرد. این قانون برای افزایش رقابت در کسب و کار نشر از راه محدود کردن انحصارات، موثر واقع شد و به مولف حق صدور جواز نسخه‌برداری می‌داد.^۵

بر خورداری از حمایت‌های «قانون آن» نیازمند برخی تشریفات بود از جمله ثبت آثار نویسنده به نام خود و به‌ودیع گذاشتن ۹ نسخه از اثر منتشر شده در دانشگاهها و کتابخانه‌ها. با این حال، از آنجا که این قانون تنها کتاب را در بر می‌گرفت و از دیگر آثار چاپی همچون گراورها و مصنوعات هنری حمایت نمی‌کرد، اقدامات جمعی از هنرمندان به تصویب «قانون کلیشه‌سازان» در سال ۱۷۳۵ انجامید و در پی آن حقوق مولف به دیگر کشورها گسترش پیدا کرد. دانمارک در ۱۷۴۱ با فرمانی از سوی پادشاه آن کشور، ایالات متحده آمریکا در ۱۷۹۰ در نخستین قانون فدرال خود، فرانسه در سالهای ۱۷۹۱ و ۱۷۹۳ با تدوین دو مصوبه درباره حمایت از مولفان و آثار ادبی و هنری، آلمان کشوری که صنعت چاپ از آنجا آغاز شده بود نخست با تنظیم مقرراتی در مورد توافقات مربوط به نشر و در میانه سده نوزدهم با وضع قوانینی در ایالت‌های گوناگون، مؤلفان را به عنوان دارنده حقوق آثار خود به رسمیت شناختند. در همین دوران اتریش و اسپانیا نیز به جمع این کشورها پیوستند و بعضی از کشورهای آمریکای لاتین از جمله شیلی (۱۸۳۴)، پرو (۱۸۴۹)، آرژانتین (۱۸۶۹) و مکزیک (۱۸۷۱) نیز پس از استقلال به تدوین قوانین ملی در این زمینه پرداختند.^۶

در آسیا نیز، چین کشوری که به عنوان نخستین مخترع چاپ مطرح است، حمایت رسمی از کپی‌رایت را از سال ۱۰۶۸ میلادی آغاز کرد. در دوران فرمانروایی سلسله «سانگ» دامنه حمایت از ناشر به مولف گسترش یافت و به نظام کپی‌رایت امروز شباهت بسیار یافت. در چین باستان مواردی از ثبت کپی‌رایت دیده می‌شود و شاید هم بدین منظور روالی رسمی داشتند برای نمونه در صفحه مندرجات کتابی با عنوان «تاریخچه مختصر پایتخت شزق» که در دوران فرمانروایی سلسله سانگ شمالی منتشر شده، این یادداشت جلب نظر می‌کند: منتشر شده از سوی «چنگ شی رن ژای» از «می‌شان» ثبت شده نزد نهادهای دولتی، نسخه‌برداری ممنوع. بعدها در دوران حکمرانی سلسله «کنگ» نیز در قراردادهایی که بین چین و دیگر کشورها بسته شد، بر حمایت از کپی‌رایت تأکید شد. با وجود این تا آغاز سده بیستم هیچ‌گونه قانون رسمی در زمینه کپی‌رایت به تصویب نرسید. از زمان استقرار جمهوری خلق چین، قانون کپی‌رایت نخستین قانونی است که در این زمینه رسمی شده و از اول ژوئن ۱۹۹۱ به اجرا گذارده شد و با تأیید «شورای دولتی» (State Council) در تاریخ ۳۰ مه ۱۹۹۱، «اداره دولتی کپی‌رایت» مقررات اجرایی قانون کپی‌رایت جمهوری خلق چین را منتشر کرد.^۸

در نیمکره شرقی، افزون بر چین، ژاپن نیز در عرصه کپی‌رایت فعالیت‌هایی داشته است و نخستین گام را در این حوزه با صدور «فرمان نشر» (Publishing Ordinance) در سال ۱۸۶۹ برداشت. در این فرمان هم حمایت از کپی‌رایت و هم قوانین مربوط به ناشران گنجانده شده بود. در سال ۱۸۸۷، قسمت کپی‌رایت این فرمان از آن جدا شد و به قانون جدیدی به نام «فرمان کپی‌رایت» تبدیل شد که گفته می‌شود نخستین قانون کپی‌رایت در ژاپن بوده است. در سال ۱۸۹۹ نیز این فرمان یکسره به قانون کپی‌رایت تغییر یافت و نخستین قانون مدرن در این زمینه که با معیارهای بین‌المللی کپی‌رایت همسویی دارد، در کشور ژاپن پذیرفته شد.^۹

با این حال، با وجود آنکه کپی‌رایت با گذشت

در سال ۱۹۷۰ در شهر ژنو تاسیس شد، اجرا می‌شود.^{۱۳}

با گذشت زمان متن میثاق برن با توجه به تغییرات اساسی در ابزار خلق آثار و کاربرد و توزیع آثار ادبی و هنری که ناشی از پیشرفت فن آوری بود، چندین بار بازنگری اساسی شد. بازبینی و اصلاح مفاد این میثاق نخستین بار در سال ۱۹۰۸ در شهر برلین انجام شد و پس از آن در سال ۱۹۲۸ در شهر رم، ۱۹۴۸ در بروکسل، ۱۹۶۷ در استکهلم و ۱۹۷۱ در پاریس جداگانه بررسی شد. در سالهای گذشته پیوستن به میثاق برن که امروزه ۱۲۷ عضو دارد، سرعت بیشتری گرفته که ناشی از علل گوناگونی است. از جمله آگاهی فزاینده از این که حمایت از حق مولف نقش زیادی را در نظام تجارت جهانی بازی می‌کند و تجارت بین‌المللی کالا و خدمات در سایه حمایت از حقوق مالکیت معنوی، یک کسب و کار پر رونق در سطح جهانی است و کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نیز تشخیص داده‌اند که حمایت از حقوق مالکیت معنوی به نفع آنهاست.

دو عنصر اصلی میثاق برن عبارتند از: «رفتار ملی» که بر پایه آن با آثاری که مبدأ آن در یکی از کشورهای عضو است، باید در کشورهای دیگر عضو نیز به همان شکل که از آثار اتباع آن کشور حمایت می‌شود، رفتار شود و عنصر دیگر کمترین حقوق لازم مربوط است. بدین معنا که قوانین کشورهای عضو باید کمترین حمایتی را که در میثاق مقرر شده است، اجرا کنند. بر پایه میثاق برن همچنین حمایت از حقوق مولف، نمی‌تواند بسته به رعایت هیچ نوع تشریفات مانده ثبت یا به ودیعه گذاردن آثار باشد و بر اساس آن هر تولید اصلی در زمینه ادبی، علمی و هنری که ممکن است به هر سبک یا شکلی که باشد و نیز آثاری که مبتنی بر آثار دیگرند مانند ترجمه‌ها، اقتباسها، تنظیم آثار موسیقی و دیگر تغییرات در یک اثر ادبی یا هنری مشمول حمایت شمرده شده‌اند. (ماده ۲، بند ۳). گونه‌ای از آثار را هم می‌توان مستثنی کرد، بدین شکل که کشورهای عضو می‌توانند از متون رسمی

زمان مورد توجه کشورهای بسیار قرار می‌گیرد اما به سبب آنکه گهگاه در واکنش به ظهور فن‌آوریهای تازه، لزوم اعمال اصلاحاتی در قوانین مربوط به مالکیت معنوی آثار پیدا می‌شود، به نظر می‌رسد که این قوانین تا اندازه‌ای ناقص و ناکافی هستند، زیرا قوانین ملی تنها در قلمرو داخلی یک کشور از کارایی برخوردار بود و گسترش مبادلات فرهنگی و ترجمه آثار به زبانهای گوناگون ایجاد می‌کرد که از آثار داخلی در خارج از سرزمین ملی و نیز نویسندگان خارجی در درون مرزهای ملی حمایت شود. اقدامات بین‌المللی که در این زمینه انجام شد نیاز به پیمانهای بین‌المللی چند جانبه را - که بر پایه آنها کشورهای امضاکننده ناچار به حمایت از آثار خارجی در مقیاس گسترده می‌شدند - بیش از پیش روشن ساخت. چنین بود که رفته رفته قانون توجه قانون کی‌رایت به عرصه بین‌المللی متمرکز شد تا برای نویسندگان و هنرمندانی که از بهره‌برداری بی‌اجازه آثار خویش در خارج از کشور مبداء ناراضی بودند، چاره‌جویی شود.^{۱۴}

قوانین و مقررات بین‌المللی در حوزه مالکیت معنوی کنفرانس برن

در میانه سده نوزدهم میلادی موافقتنامه‌هایی در زمینه مالکیت معنوی بین کشورهای اروپایی به امضا رسید ولی ثابت و جامع نبود.^{۱۱} به سبب نیازی که به یک نظام همشکل حمایتی احساس می‌شد، در پایان این سده تلاشهای مشترک شماری از کشورها به بستن نخستین موافقت‌نامه بین‌المللی در زمینه کی‌رایت انجامید.^{۱۲}

این موافقت‌نامه برای حمایت از حقوق مولف در ۹ سپتامبر ۱۸۸۶ در شهر برن (سوئیس) بسته شد و به تصویب رسید که نام آن «میثاق برن برای حمایت از آثار ادبی و هنری» است. کشورهای تصویب‌کننده این میثاق، اتحادیه برن را تشکیل دادند تا تضمین‌کننده رسمیت یافتن حقوق مولفین در تمام کشورهای عضو باشند، میثاق برن هم‌اکنون از سوی سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) که

○ در یونان و روم باستان، سرقت ادبی به عنوان عملی زشت تقبیح می‌شد و یونانیان در سرکوب و جلوگیری از این عمل چندان هم ناتوان نبودند. مطالعه ادبیات رومی نشان می‌دهد که نویسندگان آن زمان تنها به شهرت و آوازه راضی نبودند و با دست نوشته‌هایشان تا حدودی به منافع مادی نیز دست می‌یافتند، آنها می‌دانستند که انتشار و بهره‌برداری از یک اثر، منافع مادی و معنوی به همراه دارد.

۶ مکرر) به شناسایی به اصطلاح «حقوق معنوی» می‌پردازد.

یعنی حق مؤلف برای مالکیت بر اثر خویش و حق او برای اعتراض به هر گونه تحریف، پاره کردن یا هر تغییر و اقدام اهانت آمیز در ارتباط با اثر که به شرافت یا اشتهار او آسیب وارد می‌کند.

برای حفظ توازن مناسب بین منافع دارندگان حق مؤلف و بهره‌گیران از آثار، میثاق برن محدودیتهای مشخصی را نسبت به حقوق اقتصادی جایز می‌شمارد. یعنی مواردی که آثار حمایت شده ممکن است بدون گرفتن اجازه از دارنده حق تألیف و بدون پرداخت خسارت به او مورد بهره‌برداری قرار گیرند. این محدودیتهای که (بهره‌برداری‌های آزاد) از آثار حمایت شده نامیده می‌شود در ماده ۹ در قالب تکثیر در موارد ویژه، ماده ۱۰ شامل نقل قول‌ها و بهره‌گیری از آثار به وسیله تصاویر برای هدفهای آموزشی، ماده ۱۰ مکرر در قالب تکثیر مقاله‌های روزنامه یا مشابه آن و بهره‌گیری از آثار به منظور گزارش کردن حوادث جاری و ماده ۱۱ مکرر بند ۳ شامل ضبط موقت برای هدفهای بخش فرستنده‌ای، می‌شوند. براساس میثاق برن، کمترین مدت حمایت شامل دوره زندگی مؤلف و ۵۰ سال پس از مرگ او تعیین شده (ماده ۷) و البته استثناهایی هم بر این قاعده اصلی وارد شده است. برای آثار سینمایی، این دوره ۵۰ سال پس از زمانی است که اثر به تماشای عموم گذاشته شده و در غیر این صورت دوره حمایت ۵۰ سال پس از ساخت چنین اثری تعیین شده است. برای آثار عکاسی و آثار هنر کاربردی کمترین مدت حمایت ۲۵ سال از زمان ساخت اثر مشخص شده و در مورد حقوق معنوی، مدت حمایت از آن باید دست کم به مقدار مدت یا حمایت از حقوق اقتصادی باشد.

شایان ذکر است که هدف اصلی سند پاریس (۱۹۷۱) در ارتباط با میثاق برن، آسان کردن اجرای جهان‌گیر آن بوده است. از این نظر تعداد زیادی از کشورهای تازه استقلال یافته در نخستین مراحل توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود مورد توجه قرار گرفته‌اند. مقررات ویژه مربوط به

همچون متون دارای ماهیت قانونگذاری، اداری و حقوقی، آثار هنری کاربردی، سخنرانیهای درسی، سخنرانیها و خطابه‌ها و سایر آثار شفاهی حمایت نکنند. افزون بر این به دولت‌ها اجازه داده شده که در صورت لزوم آثار مورد حمایت آنها به صورت ثابت و به شکلی مادی باشد برای نمونه در کشوری که ضبط کردن اثر الزامی است از يك اثر رقص در صورتی حمایت می‌شود که حرکات یا علائم ویژه رقص نوشته شده و یا روی نوار ویدئویی ضبط شود. (ماده ۲، بند ۲) در مورد دارندگان حقوق براساس میثاق برن حمایت قانونی، منافع مؤلف و جانشینان او را در برمی‌گیرد. با این حال در مورد برخی آثار همچون آثار سینمایی، حق مؤلف به قوانین کشوری که در آنجا ادعای مالکیت مطرح است، مربوط می‌شود. برای نمونه کشورهای عضو ممکن است پیش‌بینی کنند که مالک اولیه حقوق چنین آثاری کارگردان، تهیه‌کننده، فیلمنامه‌نویس و یا افراد دیگری هستند که در پیدایش اثر مشارکت داشته‌اند.

در مورد حمایت از مولفانی که اتباع یا مقیم يك کشور عضو میثاق هستند، پیش‌بینی شده که مولفانی که تبعه یا مقیم چنین کشوری نباشند، اگر آثار خود را نخستین بار در يك کشور عضو یا به‌طور همزمان در يك کشور عضو و يك کشور غیر عضو منتشر کرده باشند، مورد حمایت قرار گیرند.

حقوق انحصاری اقتصادی که برپایه این میثاق به مؤلفان داده شده، شامل حقوق زیر است: حق ترجمه (ماده ۱۸)، حق تکثیر به هر طریق یا هر شکل (ماده ۹)، حق اجرای آثار نمایشی (تئاتر)، نمایشی - موسیقی و آثار موسیقی برای عموم (ماده ۱۱)، حق پخش (رادئویی و تلویزیونی) و انتقال به مردم از راه سیم (تلویزیون کابلی) و نیز پخش دوباره یا از راه بلندگو یا هر وسیله مشابه آن برای پخش اثر (ماده ۱۱ مکرر)، حق سخنرانی برای عموم (ماده ۱۱ مکرر) حق اقتباس (ماده ۱۲)، حق اقتباس از اثر برای تهیه فیلمنامه و تکثیر آن (ماده ۴) و حق توزیع آثاری که بدین گونه اقتباس و تکثیر شده باشند. همچنین جدا از حقوق اقتصادی مؤلف، میثاق (ماده

○ در سده هفدهم در پرتو اندیشه‌های آزادی بخش فیلسوف انگلیسی «جان لاک» و همفکران او، با ظهور اندیشه‌های فردگرایی و جایگزینی نظام پارلمانی به جای سلطنت مطلقه، محدودیتهای تحمیلی بر چاپخانه‌ها، رفته رفته کاهش یافت و کتابفروشان و ناشرین با توسل به نظریه مالکیت معنوی آغاز به دفاع از حقوق خویش کردند.

کشورهای در حال توسعه در يك پیوسته درج شده و بر پایه آن، این گروه از کشورها هماهنگ با رویه مجمع عمومی سازمان ملل، می توانند در شرایط معینی کمترین ضوابط حمایت از حقوق تکثیر و ترجمه را رعایت نکنند. پیوسته میثاق برن امکان کاربرد مجوزهای غیر اختیاری (محدودیت‌های قانونی برای حق مولف که در موارد خاص پیش بینی شده) در مورد ترجمه برای تدریس، تحصیل یا تحقیق و تکثیر آثار حمایت شده در میثاق که امکان فعالیت‌های تعلیماتی نظام مندر را برای کشورهای در حال توسعه فراهم می آورد، مانند تعلیم و تربیت خارج از مدرسه و غیر رسمی پیش بینی می کند.

در مورد مزایای اصلی پیوستن به میثاق برن می توان گفت که بیشترین مزیت برای کشور عضو این است که آثار مؤلفان آن، به خودی خود در تمام کشورهای عضو میثاق مورد حمایت قرار می گیرد. پس مؤلفان می توانند از مزایای مالی گسترش بازار برای آثار خود سود ببرند. همچنین پیوستن به این میثاق می تواند انگیزه نویسندگان ملی را برای یافتن ناشر توزیع کننده آثار خود در کشورهای که پیش از این به عضویت میثاق در آمده اند، کاهش دهد زیرا قصد نویسندگان این بوده که آثارشان در تمام کشورهای عضو میثاق حمایت شود. افزون بر این رقابت میان مؤلفان ملی در بازار داخلی ممکن است بهبود یابد زیرا زمانی که يك کشور عضو میثاق برن باشد، آثار مؤلفان خارجی تنها با اجازه آن کشور می تواند در قلمرو آن توزیع شود و نه به قیمتی پایین تر از آثار داخلی که برای توزیع آنها باید مجوز لازم صادر شود.

از نظر اقتصاد کلان نیز مزایایی مشاهده می شود. به هنگامی که يك کشور گذشته از سطح پیشرفت اجتماعی یا اقتصادی خود به میثاق برن می پیوندد، به صورت بخشی از نظام بین المللی حمایت از حقوق مؤلفان در می آید و از این راه، نظام تجارت بین المللی برای کالاها و خدمات حمایت شده به وسیله حق مؤلف نیز در زمره نظام مزبور قرار می گیرد. این امر به لحاظ مبادله فرهنگی،

برنامه‌های سرگرمی و تفریحی، اطلاعات و فن آوری نیز مهم است. همچنین در نظر داشتن کمترین ضوابط حمایت از مالکیت معنوی برای کشوری که می خواهد به سطوح بالای اقتصادی، تجاری دست یابد، در عمل امری واجب و گریز ناپذیر است.

عضویت يك کشور در اتحادیه برن، این پیام مهم را می رساند که این کشور آمادگی دارد تا اراده سیاسی لازم را برای حمایت از حقوق مؤلفان دیگر کشورها اعمال کند. این پیام می تواند پیش شرط همکاری موفقیت آمیز بین المللی، همچون جلب سرمایه گذاری خارجی در بخشهای اقتصادی به جز مالکیت معنوی باشد.^{۱۴}

کنوانسیون جهانی کپی رایت

جنگ جهانی دوم که دگرگونی زیادی را در صحنه جهانی نشر در پی داشت، آغاز دوره تازه ای را در روابط بین المللی در زمینه کپی رایت رقم زد. ایالات متحده که اغلب به سبب حمایت از منافع داخلی از کنوانسیون برن فاصله گرفته بود رفته رفته به صورت يك ناشر بزرگ ظهور و تمایل زیادی به صدور کتاب پیدا کرد. آمریکا در همین راستا علاقمند به شکل گیری قرارداد بین المللی دیگری بود که برای این کشور، کشورهای آمریکای لاتین و دیگر کشورهای که تمایل به پذیرش تعهدات کنوانسیون برن نداشتند، پذیرفتنی باشد. در سال ۱۹۵۲، یونسکو کنفرانسی را در ژنو برگزار کرد تا چارچوب کلی این توافق نامه را تدوین کند. نتیجه این کنفرانس، کنوانسیون جهانی کپی رایت (UCC) بود که از سال ۱۹۵۵ به اجرا درآمد.

«یوسی سی» سه هدف بزرگ را پیگیری می کند حمایت از حقوق نویسندگان، ایجاد اطمینان به رعایت حقوق ضروری و سرانجام تشویق و ترغیب رشد ادبیات، هنر، علوم و گسترش آثار فکری. همانند کنوانسیون برن. یوسی سی نیز بر پایه اصل رفتار ملی استوار است، اما برخلاف کنوانسیون برن، مقدار قابل قبولی حمایت از آثار بهره مند از کپی رایت را فراهم نمی آورد. این ویژگی به نفع

○ «قانون آن» (The State of Anne) که در ۱۷۱۰ میلادی از سوی پارلمان انگلیس وضع شد، نخستین قانون حق مولف در جهان است. بر پایه این قانون با گذشت مدت زمان مشخصی، امتیاز واگذار شده به ناشر برای نشر و توزیع نسخه های آثار، به نویسنده آن منتقل می شد و او حق داشت که امتیاز نشر را به ناشر دیگری واگذار کند.

۵۰ سال پس از مرگ مؤلف تعیین شده و در مورد آثاری که مدت آنها را نمی‌توان بر مبنای زندگی مؤلف حساب کرد، ۵۰ سال از پایان سال صدور مجوز انتشار یا از تاریخ ساخت اثر است. محدودیتهای وارد به این حقوق، موارد خاصی را دربر می‌گیرد که با بهره‌برداری عادی از اثر (توسط مؤلف) تعارض پیدا نکند و به صورت ناعادلانه به منافع مشروع مؤلف زیان نزند. همچنین موافقت‌نامه تریپز، مقررات بسیار زیادی در مورد اجرای حقوق مالکیت معنوی و از جمله حق تالیف دارد و سرانجام، شیوه‌ای برای حل اختلافات کشورها در رعایت مفاد آن اعمال می‌شود.^{۱۷}

میشاق رم

کنوانسیون رم (۱۹۶۱) و اصلاحیه آن (۱۹۹۶) از جمله کنوانسیون‌های بین‌المللی در زمینه حقوق تبعی یا جانبی یا حقوق مرتبط با حق مؤلف است که در اثر گسترش فن آوری و تولید و توزیع فرآورده‌های فرهنگی و هنری تدوین شده است.^{۱۸}

پیشینه تاریخی میثاق رم نشان می‌دهد که نخستین پشتیبانی سازمان یافته برای حمایت از حقوق تبعی، ناشی از صنعت صوت نگار (Phonograms) است که به استناد قوانین حق مؤلف، در پی جلب حمایت برای اقدام قانونی بر ضد نسخه‌برداری غیر مجاز از صوت - نگارها برآمد.

در سطح بین‌المللی، نخستین پیشنهادها برای حمایت از تولیدکنندگان صوت - نگارها و اجراکنندگان، در کنفرانس دیپلماتیک رم (۱۹۲۸) در مورد بازنگری در میثاق برن شکل گرفت. در همان زمان، دفتر بین‌المللی کار به وضع حقوقی اجراکنندگان به عنوان کارکنان استخدام شده توجه کرد. پس از آن، در پی گفتگوهای بیشتری که در کنفرانس بازنگری بروکسل (۱۹۴۸) پیش آمد، مشخص شد که به سبب مخالفت گروه نویسندگان، حمایت قانونی از حقوق اجراکنندگان و تهیه‌کنندگان صوت - نگارها با موازین حقوق مؤلف

کشورهای واردکننده مجموعه آثار فکری و بر خلاف میل کشورهای صادرکننده این گونه آثار است. بر مبنای مفاد این کنوانسیون کمترین زمان حمایت قانون کپی‌رایت از کتابها، مدت زندگی مؤلف و ۲۵ سال پس از مرگ او است. این کنوانسیون که در سال ۱۹۵۲ از سوی ۴۰ کشور امضا شده بود در حال حاضر ۹۴ عضو دارد و همزمان با کنوانسیون برن در پاریس (۱۹۷۱) تنها یک بار مورد بازنگری قرار گرفته است.^{۱۵}

موافقتنامه تریپز (TRIPS)

این موافقتنامه در دسامبر ۱۹۹۳ به عنوان بخشی از مذاکرات تجاری دور اروگوئه تصویب شد و برابر آن، حقوق مالکیت فکری (حق مؤلف، علامت تجاری، حق ثبت اختراع و نظایر آن) در مقررات گات و سازمان تجارت جهانی (WTO) قرار گرفت. بر پایه این موافقتنامه حقوق معنوی موجود هیچ حق یا تعهدی نمی‌شود. همچنین این سند دارای یک اصل شناخته شده است که بر اساس آن، حمایت از حقوق مؤلف شامل جلوه‌های آن می‌شود نه نظریه‌ها، رویه‌ها، روشهای اجرا یا مفاهیم ریاضی (مقصود این است که حقوق مؤلف تنها نمودها و جلوه‌های بروز یافته آن می‌شود نه فکر و اندیشه و رویه ممکن)^{۱۶}. افزون بر درج ضوابط میثاق برن در این موافقتنامه، موافقتنامه «تریپز» دولتهای عضو را مجبور می‌سازد که در قوانین خود به روشنی ذکر کنند که برنامه‌های رایانه به عنوان آثار ادبی، در زمره حمایت این میثاق قرار دارند و جمع‌آوری آمار به عنوان تولید یک اثر اصلی، تنها در صورتی که معیارهای اصالت را از نظر گزینش یا نظم محتوایی آنها دارا باشد، مورد حمایت قرار می‌گیرد. این موافقتنامه حقوقی را در مورد اجاره تجاری نسخه‌های برنامه‌های رایانه و آثار دیدنی و شنیدنی پیش‌بینی می‌کند. با این حال این حق شامل آثار دیدنی و شنیدنی نمی‌شود مگر آنکه عملیات اجاره به نسخه‌برداری گسترده که همراه با زیان مادی برای حق انحصاری تکثیر باشد بیانجامد. بر این مفاد این موافقتنامه، مدت حمایت

○ در آسیانیز، چین کشوری که به عنوان نخستین مخترع چاپ مطرح است، حمایت رسمی از کپی‌رایت را از سال ۱۰۶۸ میلادی آغاز کرد. در دوران فرمانروایی سلسله «سانگ» دامنه حمایت از ناشر به مؤلف گسترش یافت و به نظام کپی‌رایت امروز شباهت بسیار یافت. در چین باستان مواردی از ثبت کپی‌رایت دیده می‌شود.

به حقوق مولف پیش بینی می کند. این محدودیت‌ها در زمینه‌های زیر صورت می گیرد:

اجازه کاربرد خصوصی، بهره برداری از قسمتهای کوتاه شده در ارتباط با گزارش حوادث جاری، ضبط موقت توسط سازمانهای پخش فرستنده‌ای از راه امکانات خود و برای پخش در برنامه‌های خود و کاربرد آنها برای مقاصد آموزشی یا تحقیقات علمی، همچنین براساس میثاق رم، کمترین دوره حمایت، ۲۰ سال از پایان سالی است که در آن: ۱- ضبط، ۲- اجرا، ۳- پخش انجام شده باشد.

میثاق صوت - نگارها ۱۹۷۱

میثاق ماهواره‌ها ۱۹۷۴

در ستجش با میثاق رم، این دو میثاق را می توان موافقتنامه‌های ویژه به شمار آورد زیرا به اجراکنندگان، تولید کنندگان صوت - نگارها یا سازمانهای پخش، حقوق گسترده تری نسبت به میثاق رم می دهند و یا متضمن مقررات دیگری هستند و نه مخالف آن. در نتیجه میثاق صوت-نگارها و ماهواره‌ها بیشتر میثاقهای ویژه «در مورد حقوق تبعی نامیده می شوند و از سه جهت با میثاق رم تفاوت دارند:

۱ - به جای اعطای حقوق انحصاری نسبت به اجازه یا منع اعمال مشخص، این دو میثاق دولت‌ها را آزاد می گذارند که ابزارهای قانونی اجرایی تعهداتشان را برگزینند.

۲ - در حالی که میثاق رم بر رفتار ملی استوار است، میثاقهای ویژه تنها دولت‌ها را ملزم می سازند در برابر برخی اعمال غیرقانونی حمایتی به عمل آورند. بنابراین این کشورها متعهد نیستند تمام حقوقی را که به اتباع خود اعطا می کنند به مالکان بیگانه دارنده حق نیز بدهند.

۳ - میثاق صوت - نگاشتها و ماهواره‌ها از گونه موافقتنامه‌های «باز» شمرده می شوند. یعنی پیوستن به آنها محدود به کشورهایی نمی شود که در میثاق برن یا میثاقهای جهانی حقوقی مولف عضویت دارند. میثاقهای «باز» برای پیوستن تمام

امکانپذیر نیست، هر چند که پشتیبانی برای تنظیم يك سند بین المللی که به گونه کافی حقوق آنان را حمایت کند، وجود داشت. کمیته‌های گوناگون کارشناسان، پیش نویس میثاقی را تنظیم کردند که حقوق سازمانهای پخش فرستنده‌ای را نیز در بر می گرفت و سرانجام در ۱۹۶۰ کمیته‌ای از کارشناسان، با هماهنگی یکدیگر و با بهره گیری از BIRPI (سازمان پیش از WIPO)، در یونسکو و دفتر سازمان بین المللی کار در لاهه، نشستی تشکیل داد و پیش نویس میثاقی را تنظیم کرد که پایه گفتگوهای کنفرانس دیپلماتیک رم را تشکیل داد. این کنفرانس، متن نهایی میثاق بین المللی در مورد حمایت از اجراکنندگان، تولید کنندگان صوت - نگارها و سازمانهای پخش را تصویب کرد.

بر پایه میثاق رم، هر دولتی که بخواهد عضویت آن را بپذیرد نه تنها باید عضو سازمان ملل باشد، بلکه عضویت در اتحادیه برن یا عضویت در میثاق جهانی حق مولف را نیز باید دارا باشد. بنابراین يك جهانی عضو، از زمانی که عضویت خود را در میثاق جهانی برن از دست بدهد، عضویت در میثاق رم را نیز از دست خواهد داد. به سبب همین ارتباط، گاه از میثاق رم با عنوان میثاق «بسته» یاد می کنند.

همانند میثاق برن حمایت میثاق رم در اساس شامل رفتار ملی يك کشور است که بر اساس قوانین خود حقوقی را برای اجراکنندگان، صوت - نگارها و پخش در نظر می گیرد. با این حال رفتار ملی بسته به کمترین حمایتی است که به روشنی در میثاق تضمین شده و به همین گونه دارای محدودیت‌هایی است که در میثاق آمده است (ماده ۲ بند ۲). این بدان معناست که گذشته از حقوق اعطایی در میثاق که کمترین حمایت را دارد و پیرو استثنای ویژه یا قید شرط کردن‌های مجاز پیش بینی شده در میثاق است، اجراکنندگان، تولید کنندگان صوت-نگاشتها و سازمان‌های پخش در يك کشور طرف قرارداد از همان حقوقی برخوردارند که به اتباع آن کشور اعطا می شود.

همانند میثاق برن، میثاق رم نیز برای دولتهای عضو، اجازه اعمال محدودیت‌های معینی را نسبت

○ در نیمکره شرقی،

افزون بر چین، ژاپن نیز در عرصه کپی رایت فعالیتهایی داشته است و نخستین گام را در این حوزه با صدور «فرمان نشر» (Publishing Ordinance) در سال ۱۸۶۹ برداشت. در این فرمان هم حمایت از کپی رایت و هم قوانین مربوط به ناشران گنجانده شده بود.

کشورهایی که عضو سازمان ملل یا آژانس‌های تخصصی و یا عضو دیوان بین‌المللی دادگستری هستند باز است.

شایان ذکر است که میثاق صوت - نگاشتها در واکنش به پدیده سرقت آثار ضبط شده که در پایان دهه ۱۹۶۰ ابعاد بسیار وسیعی یافته بود، بسته شد. گسترش پدیده سرقت، در اساس به سبب پیشرفتهای فن آوری این امکان را برای شرکتهای چند ملیتی فراهم آورد تا بسیاری از بازارهای جهانی را از آهنگ‌های ضبط شده در نسخه‌های ارزان، حمل شدنی و پنهان شدنی انباشته کنند.

در مورد شایستگی برای حمایت از آثار، این میثاق تنها معیار تابعیت را به عنوان شرط اعطای آن بایسته می‌داند و کمترین زمان پیش‌بینی شده برای حمایت نیز ۲۰ سال از واپسین سالی که صدا برای بار اول ضبط شده و یا سالی که صوت - نگارها برای نخستین بار انتشار یافته، تعیین شده است. این میثاق همان محدودیت‌هایی را که در مورد حمایت مولفین پیش‌بینی شده مجاز می‌شمارد و مجوزهای غیر اختیاری برای تکثیری که تنها برای تدریس یا تحقیق ملی و محدود به قلمرو کشوری باشد که مقاماتش جواز را صادر و غرامت را منصفانه پرداخت کرده‌اند، جایز می‌شمارد.

میثاق ماهواره‌ها نیز در پاسخ به ازدیاد ماهواره‌ها در ارتباطات دور بین‌المللی، از جمله پخش به وجود آمد. این میثاق با توجه به درک نیاز به تدابیری برای حمایت از سازمانهای پخش در مورد توزیع برنامه‌های حامل علامتهای فرستاده شده توسط ماهواره‌ها شکل گرفت. میثاق شامل پخش مستقیم از راه ماهواره‌ها نمی‌شود و در برابر توزیع بی‌اجازه از سوی واسطه، از علایم ماهواره‌ای حمایت می‌کند. مانند سیستم‌های مدار بسته که برنامه علایم ماهواره‌ای را دریافت و سپس آنها را در برابر دریافت دستمزد، بدون اجازه دارنده حقوق به خواهان عرضه می‌کنند. تعهد اساسی این میثاق عبارتست از: جلوگیری از توزیع برنامه‌های دارای علایم از سوی هر توزیع کننده برای کسی که منظورش ارسال این علایم از راه ماهواره‌ها نبوده

است. باید توجه داشت که میثاق خود برنامه فرستاده شده را حمایت نمی‌کند، بلکه هدف مورد حمایت، علایمی است که از سوی سازمان اصلی ارسال شده است. در مورد حقوق مالکیت معنوی در برنامه‌ها، میثاق تنها بر این نکته تأکید می‌کند که نمی‌توان آن را به گونه‌ای تفسیر کرد که به حقوق مولفان، اجرا کنندگان، تولید کنندگان صوت-نگارها و سازمانهای پخش، محدودیت یا زیانی وارد سازد.

میثاق ماهواره‌ها، محدودیت‌های معینی را در مورد حمایت از توزیع علایم دارای برنامه از سوی افراد غیر مجاز می‌پذیرد و چنانچه این علایم دارای بخشهایی کوتاه شامل گزارش حوادث جاری یا نقل قولها، گزیده‌های کوتاه از برنامه‌ای که توسط علایم ارسال می‌شود یا در مورد کشورهای در حال توسعه چنانچه تنها برای آموزش بزرگسالان یا تحقیق علمی باشد، دوره حمایت را مشخص نمی‌کند و آن را به قوانین ملی واگذار می‌کند.

میثاقهای حقوقی تبعی در کشورهای در حال توسعه

اهمیت حمایت از حقوق تبعی برای کشورهای در حال توسعه در این است که نمودها و جلوه‌های فرهنگی به صورت قومی را می‌توان بر پایه میثاق رم در قالب حقوق اجرا کنندگان و تولید کنندگان صوت - نگارها و پخشها نگهداری و حمایت کرد. به این ترتیب، پیوستن به میثاق، وسیله‌ای را برای حمایت قانونی از چنین مواردی در بازارهای خارجی فراهم می‌آورد و اطمینان می‌دهد که مزایای اقتصادی آن به کشوری جریان یابد که تجلی فرهنگی از آنجا برخاسته است. افزون بر این مزایایی که در پیوستن به میثاق برن مورد بحث قرار گرفت به همان صورت در زمینه حقوق تبعی نیز قابل اجرا هستند.^{۱۹}

○ در سالهای گذشته پیوستن به میثاق برن که امروزه ۱۲۷ عضو دارد، سرعت بیشتری گرفته که ناشی از علل گوناگونی است. از جمله آگاهی فزاینده از این که حمایت از حق مؤلف نقش زیادی را در نظام تجارت جهانی بازی می‌کند و تجارت بین‌المللی کالا و خدمات در سایه حمایت از حقوق مالکیت معنوی، يك كسب و کار پرونق در سطح جهانی است.

سازمان جهانی مالکیت معنوی

(WIPO)

همانگونه که بیشتر گفته شد، میثاق برن

نخستین موافقتنامه بین‌المللی است که در زمینه کپی‌رایت از سوی سازمان جهانی مالکیت معنوی اجرامی شود. در این بخش از مقاله، با این سازمان و اهداف آن بیشتر آشنا می‌شویم.

سازمان جهانی مالکیت معنوی با تلاش برای ایجاد تفاهم و همکاری بهتر بین دولتها جهت منافع مشترک و بر اساس احترام به حاکمیت و برابری آنها، با تمایل در جهت تشویق فعالیت خلاق برای پیشبرد حمایت مالکیت فکری در سراسر دنیا، با اشتیاق به مدرنیزه کردن و کارایی بیشتر مدیریت اتحادیه‌ها در زمینه‌های حمایت مالکیت صنعتی و ادبی و امور هنری و با رعایت احترام کامل نسبت به استقلال هر یک از اتحادیه‌ها از سوی کنوانسیون سازمان جهانی مالکیت معنوی ایجاد شده است.

این سازمان جهانی، مالکیت معنوی را چنین تعریف می‌کند: مالکیت فکری یا معنوی خلاقیت‌های ذهنی و فکری انسان در زمینه‌های گوناگون همچون ابداعات هنری، ادبی، صنعتی، علمی و فن‌آوری و علامتهای مورد بهره‌برداری در تولید و تجارت را در بر می‌گیرد و به دو گروه صنعتی و ادبی و هنری بخش می‌شود^۲ و شامل حقوقی مرتبط با موارد زیر است:

۱ - آثار ادبی، هنری و علمی ۲ - ترجمه هنرمندان مترجم، اجرای هنرمندان مجری، صدای ضبط شده، برنامه‌های رادیویی ۳ - هر گونه اختراعات در زمینه فعالیت انسان ۴ - کشفیات علمی ۵ - طرح، نقش و الگوهای صنعتی ۶ - علائم تجاری و خدماتی، نامهای تجاری و نامگذاری شرکتها ۷ - حمایت در برابر رقابت غیرقانونی و سایر حقوقی که مربوط به فعالیت ثمره فکری در قلمرو صنعتی، علمی، ادبی و هنری است. اهداف این سازمان در دو دسته پیشبرد حمایت مالکیت فکری در سراسر جهان از راه همکاری میان کشورها و در صورت لزوم همکاری با سازمانهای بین‌المللی دیگر و تامین همکاریهای اداری میان اتحادیه‌ها (پاریس و برن، اتحادیه‌های ویژه و هر توافق بین‌المللی با هدف پیشبرد حمایت از مالکیت فکری) قرار می‌گیرد. همچنین سازمان

برای دستیابی به اهداف فوق، وظایف مشخصی را پیگیری می‌کند که عبارتند از:

۱ - بهبود معیارها برای آسان کردن حمایت موثر از مالکیت فکری در سراسر جهان و هماهنگی قوانین ملی

۲ - تامین خدمات اداری اتحادیه پاریس و اتحادیه‌های ویژه‌ای که در پیوند با آن و اتحادیه برن تاسیس شده‌اند.

۳ - پذیرش یا شرکت در مدیریت هر گونه توافق بین‌المللی که برای پیشبرد حمایت از مالکیت معنوی باشد.

۴ - تشویق به بستن قراردادهای بین‌المللی مربوط به پیشبرد حمایت از مالکیت معنوی

۵ - پیشنهاد همکاری به کشورهای خواهان کمکهای حقوقی - فنی در زمینه مالکیت معنوی

۶ - جمع‌آوری و انتشار اطلاعات مربوط به حمایت مالکیت معنوی و همچنین انجام و توسعه مطالعات در این زمینه و مبادرت به چاپ نتایج آنها.

۷ - تسهیل خدمات، حمایت بین‌المللی مالکیت معنوی و در صورت نیاز ثبت در این زمینه و انتشار اطلاعات مربوط به آنها.

هر کشوری که عضویکی از اتحادیه‌های پاریس و برن باشد، می‌تواند برای عضویت در این سازمان اقدام کند و در صورتی که عضویکی از اتحادیه‌ها نباشد، در صورتی که عضو سازمان ملل متحد یا هر موسسه وابسته به سازمان مزبور، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی و یا دیوان داوری بین‌المللی باشد و یا از سوی مجمع عمومی به منظور عضویت در این کنوانسیون دعوت شده باشد، می‌تواند به این سازمان بپیوندد. مجمع عمومی سازمان جهانی مالکیت معنوی شامل کشورهایی است که عضو کنوانسیون و یا دست کم عضویکی از اتحادیه‌ها باشند. هر کشوری می‌تواند نماینده‌ای از سوی خود معرفی کند که هزینه‌های او نیز بر عهده دولت خودش است. مدیرعامل سازمان از سوی مجمع عمومی و بر پایه گزینش کمیته هماهنگی سازمان تعیین می‌شود. تصویب مقررات مالی سازمان، بررسی گزارشهای مدیرعامل و کمیته هماهنگی و

○ در مورد مزایای اصلی پیوستن به میثاق برن می‌توان گفت که بیشترین مزیت برای کشور عضو این است که آثار مؤلفان آن، به خودی خود در تمام کشورهای عضو میثاق مورد حمایت قرار می‌گیرد. پس مؤلفان می‌توانند از مزایای مالی گسترش بازار برای آثار خود سود ببرند.

۱ - حق تکثیر آثار نسبت به انباشتن آثار در سیستم‌های دیجیتالی

۲ - محدودیت‌ها و استثناهای حوزه دیجیتالی

۳ - اقدامات فن آورانه حمایتی

۴ - اطلاعات مدیریت حقوق^{۲۲}

مهمترین ویژگی پیمانهای جدید در این است که هر دو مقرراتی را در بر می‌گیرند که قواعد تازه‌ای برای عصر رایانه طرح می‌کنند. انتظار می‌رود که بسیاری از کشورهای این عهدنامه‌ها بیبوندند، زیرا این امر آنها را در موقعیتی قرار می‌دهد تا بتوانند یکسره در شبکه‌های اطلاعات رویه‌رشد که در اصطلاح «شاهراه اطلاعات» نامیده می‌شود، مشارکت کنند.^{۲۳}

کپی‌رایت

در کشورهای در حال توسعه

کشورهای در حال توسعه امروز با چالش چگونگی پویا کردن تولید داخلی و دستیابی کامل به منابع جهانی دانش روبرو هستند. بگونه‌ای که این تحولات فشارهای زیادی را بر موسسات آموزشی و مجامع مرتبط با آنها وارد کرده است.

کشورهای در حال توسعه برای دستیابی به اهداف مورد نظر، راههای گوناگونی در پیش گرفته‌اند که می‌توان از آن میان به تولید کتاب و دیگر محصولات آموزشی و فرهنگی در سطح ملی و گسترش ارتباطات تازه اشاره کرد. همچنین این کشورها در تلاش‌اند تا جوئی دلخواه را برای تولید آثار فکری و معنوی در سطح ملی و مبادله این آثار در سطح بین‌المللی ایجاد کنند. هیچ قانون یا فرمانی این اهداف توسعه را برآورده نمی‌کند ولی بیشتر این کشورها دریافته‌اند که یک نظام بین‌المللی متشکل از قوانین ملی و بین‌المللی کپی‌رایت، می‌تواند جوئی را بوجود آورد که در آن هنر و علم شکوفا شوند.

صاحب‌نظران می‌گویند که کشورهای در حال توسعه برای اینکه بتوانند به بهترین آثار دیگر ملل دسترسی یابند و آثار خود را نیز به آنها صادر کنند، ابتدا باید از مولفان خویش حمایت کنند و همان

مقررات پیشنهادی مدیرعامل در مورد اجرای توافق‌های بین‌المللی، دعوت از کشورها برای عضویت و... بخشی از فعالیتهای مجمع عمومی سازمان است. اعضاء سازمان گذشته از عضویت در يك يا چند اتحادیه، در مجمع عمومی دارای يك حق رای هستند و با اینکه میزان لازم برای تشکیل این مجمع حضور ۱۲ کشور عضو تعیین شده اما تنها در صورتی امکان اتخاذ تصمیم وجود دارد که در هر جلسه، نمایندگان ۱۳ کشور از کشورهای عضو حضور داشته باشند. در مجمع عمومی سازمان جهانی مالکیت معنوی، رای ممتنع به حساب نمی‌آید و نشست آن هر دو سال يك بار با فراخوانی مدیرعامل تشکیل می‌شود. بالاترین مقام اداری سازمان، مدیرعامل است که برای يك دوره معین که نباید کمتر از شش سال باشد، برگزیده می‌شود و همانگونه که پیشتر گفته شد مقر سازمان در ژنو قرار دارد.^{۲۴}

پیمانهای تازه WIPO

پیشرفتهای فنی و تجاری از زمان تصویب میثاق رم تاکنون (فن‌آوری‌های فتوکپی و چاپ، فن‌آوری ویدیویی، نوارهای کاست صوتی و تصویری، پخش ماهواره‌ای، تلویزیون کابلی، اهمیت رو به افزایش برنامه‌های رایانه‌ای، آمار رایانه‌ای و داده‌های آماری و سیستم‌های انتقال دیجیتالی مانند اینترنت و...) اثرات ژرفی بر شیوه‌های تولید، کاربرد و توزیع آثار به جا نهاده‌اند.

در خلال کار مقدماتی سازمان که منجر به انتشار اسناد تازه شد، مشخص شد که مهمترین و مشکل‌ترین وظیفه کمیته تدوین سازمان، روشن کردن روال موجود و پیشنهاد قواعد تازه در پاسخ به پرسش‌های مربوط به فن‌آوری دیجیتالی و بویژه اینترنت است. موضوعهایی که با همدیگر در این دو زمینه بررسی شد، به نام «دستور کار دیجیتالی» نامیده می‌شود. این اقدام به تصویب دو پیمان تازه‌ای به نامهای پیمان حق مؤلف و ایپو (WCT) و پیمان اجراها و صوت - نگارها (WPPT) شد که موارد زیر را در بر می‌گیرند:

○ عضویت يك کشور در اتحادیه برن، این پیام مهم را می‌رساند که این کشور آمادگی دارد تا اراده سیاسی لازم را برای حمایت از حقوق مؤلفان دیگر کشورها اعمال کند. این پیام می‌تواند پیش شرط همکاری موفقیت‌آمیز بین‌المللی، همچون جلب سرمایه‌گذاری خارجی در بخشهای اقتصادی به جز مالکیت معنوی باشد.

نضمینهایی را برای آنان فراهم آورند که کشورهای دیگر در اختیار مولفان خویش می گذارند.

به همین سبب و از آنجا که کپی رایت بر جریان آثار ادبی، علمی، موسیقی، هنری و اطلاعات و فرهنگ از کشوری به کشور دیگر اثر حیاتی دارد، تدوین قوانین کپی رایت یکی از وظایف بزرگ فراروی کشورهای در حال توسعه است.

در دوره پس از جنگ جهانی دوم، نیاز کشورهای در حال توسعه به آثار آموزشی، سیری فزاینده داشته است در این میان دیدگاه یونسکو این بود که در صورت امکان از راه بستن موافقتنامه های تولید مشترک و یا صدور مجوز تکثیر، (ویراست محلی) آثار آموزشی خارجی در این کشورها انجام و با بهایی برابر یا کمتر از بهای همان اثر در کشور اصلی محل انتشار آن عرضه شود.

در دهه ۱۹۶۰ کشورهای در حال توسعه که برای برآوردن نیازهای آموزشی مردم خود زیر فشار قرار داشتند در اخذ امتیازهای ترجمه و تکثیر آثار آموزشی مورد نیاز با دشواری هایی روبرو شدند. این کشورها نیازمند آن بودند که متون دانشگاهی و دیگر آثاری که در بازار آنها موجود نبود به زبانهای بومی و با بهایی کمتر از ویراستهای صادراتی از کشورهای صنعتی، در اختیار آنان قرار گیرد. نمایندگان آنها می گفتند که کپی رایت مانع ترجمه و تکثیر اینگونه آثار می شود و در برابر دارندگان کپی رایت، یعنی مولفان و ناشران کشورهای بزرگ نشر کتاب با این فکر که مولفان حق دارند در برابر کار خویش در آمدی شایسته خود داشته باشند و حقوق آنان باید رعایت شود، با این نظر مخالفت می کردند.

در گیر و دار نظرات موافقان و مخالفان کپی رایت و در پی فشارهای وارده از سوی کشورهای در حال توسعه، کارشناسان کپی رایت بین المللی نشستهایی را برگزار کردند که نخستین آنها در سال ۱۹۶۳ در برازویل بود. و در آن نمایندگان کشورهای در حال توسعه بر اصلاح قوانین کپی رایت و کنوانسیون های بین المللی پافشاری کردند تا مولفان و ادار شوند در ازای دریافت دستمزدی

کافی، امتیاز آثار خویش را برای هدفهای آموزشی در کشورهای جهان سوم واگذار کنند. بسیاری از کشورهای آسیایی و آفریقایی به طرح مطالبات خویش پرداختند، مطالباتی که نقطه اوج آنها تغییر برنامهریزی شده در کنوانسیون برن بود تا بر اساس آن کشورهای در حال توسعه بتوانند آثار مورد نیاز خویش را آسانتر به دست آورند. برای نیل به این هدف، کشورهای در حال توسعه در نشست ۱۹۶۷ کنوانسیون مالکیت معنوی در استکهلم، پروتکلی را پیشنهاد کردند که یکی از مفاد آن، امکان لغو محدودیتهای کپی رایت در زمینه آثاری بود که تنها برای تدریس، مطالعه و تحقیق در هر یک از حوزه های آموزشی مورد نیاز بودند، البته در صورتیکه مبلغی به مولفان این آثار پرداخت شود. این ماده صادرات اینگونه ویراستها را بین کشورهای در حال توسعه مجاز می شمرد.

اندیشه اصلاح کنوانسیون جهانی کپی رایت نخستین بار از سوی چهاردهمین کنفرانس عمومی یونسکو (۱۹۶۶) مطرح شد. در این کنفرانس پس از اشاره به این نکته که کنوانسیونهای حاکم بر روابط بین المللی در زمینه کپی رایت باید به گونه ای محدود با توجه به شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر کشورهای در حال توسعه اصلاح شوند و نیز تاکید بر این نکته که یونسکو باید فرایند پیوستن کشورها به کنوانسیون جهانی کپی رایت را آسان سازد به اتفاق آرا قطعنامه ای تصویب شد که در آن از دبیر کل یونسکو خواسته شده بود تا این موضوع را هر چه زودتر به ارگانهای مربوط (بیش از همه کمیته بین دولتی کپی رایت) ارجاع دهد تا امکان اصلاح کنوانسیون مزبور به نفع کشورهای در حال توسعه بررسی شود.

در این راستا، کشورهای بزرگ ناشر کتاب با وجود توجه به نیازهای کشورهای در حال توسعه به کتابهای درسی ارزان قیمت و امکان انتشار اینگونه ویراستهای ارزان در برابر خواسته های کشورهای در حال توسعه رویه ای سخت گیرانه در پیش گرفتند، زیرا معتقد بودند که اختلافاتی از این دست، موجودیت نظام بین المللی کتاب را به خطر

○ در سطح بین المللی، نخستین پیشنهاد های حمایت از تولید کنندگان صوت - نگارها و اجرا کنندگان، در کنفرانس دیپلماتیک رم (۱۹۲۸) در مورد بازنگری در میثاق برن شکل گرفت. در همان زمان، دفتر بین المللی کار به وضع حقوقی اجرا کنندگان به عنوان کارکنان استخدام شده توجه کرد.

می‌اندازد. آنها در پی راه‌حلی‌هایی بودند که حقوق

انحصاری مولفان را حفظ کرده و در همان حال نظامی را ایجاد کند که در چارچوب آن واگذاری امتیاز آثار برای هدفهای آموزشی آسان شود. در سال ۱۹۶۹ یک گروه پژوهشی مشترک شامل نمایندگان کشورهای عضو کنوانسیون‌های «یوسی‌سی» و برن پیشنهاد کرد که می‌توان در هر دو کنوانسیون اصلاحاتی انجام داد که زمینه نیل به این هدف فراهم آید. پیشنهادهای این گروه در مجموعه‌ای از نشست‌های بین‌المللی بررسی شد و به برگزاری کنفرانس‌هایی در ۱۹۷۱ انجامید که در آنها اصلاح این دو کنوانسیون به نفع کشورهای در حال توسعه تصویب شد.

بر پایه این اصلاحات، گونه‌ای سیستم محدود مجوزهای اجباری به عنوان راه‌حلی بینابین پذیرفته شد تا در صورت نگرفتن مجوز داوطلبانه، زمینه را برای اعطای مجوزهای اجباری برای ترجمه یا تکثیر آثار منتشره در کشورهای توسعه‌یافته و بهره‌برداری از آنها در کشورهای در حال توسعه فراهم آورد. به بیان دیگر انجام تغییرات در کنوانسیونها به نفع کشورهای در حال توسعه و برای دسترسی آنها به آثار آموزشی مورد نیازشان بود.^{۲۴} با این حال با وجود آنچه که اکنون در صنعت نشر در کشورهای در حال توسعه جریان دارد، شواهد، نشانگر تفاوت‌های چشمگیر در میان صنایع نشر این دسته از کشورهاست.

برخی از پژوهندگان که در این زمینه به بررسی پرداخته‌اند، عواملی همچون آزادیهای سیاسی، آزادی بیان، مهارت‌های چاپ، دسترسی به فن‌آوری‌های بین‌المللی، سلامت اقتصادی، پشتیبانی از حقوق طبع و نشر و مصونیت از هر گونه آلودگی در حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی را از جمله عواملی می‌دانند که در ایجاد این تفاوتها، نقشی چشمگیر دارند. از دید آنان، در آن دسته از کشورهای در حال توسعه که حق بحث و اظهار نظر شخصی و یا آزادی بیان پذیرفته شده است، عوامل دیگری همچون سلطه ناشران غربی و نبود حمایت از قانون حق طبع و نشر مانع رشد صنعت نشر

شمرده می‌شود.

از سوی دیگر کشورهای در حال توسعه بازار بسیار بزرگی برای کتابهای درسی، علمی، پزشکی و تخصصی به شمار می‌آیند و با وجود تفاوت نظامهای سیاسی، بسیاری از ناشران داخلی آنها به سرعت در حال تثبیت جایگاه خویش هستند. به ویژه در کشورهای که به حق طبع و نشر ارزش و بهای زیادی داده می‌شود.

در سالیان گذشته ناشران غربی همواره با این انتقاد روبرو بوده‌اند که با حمایت از حق طبع و نشر آثار خویش سبب شده‌اند که دانشجویان ضعیف و فقیر کشورهای در حال توسعه نتوانند به کتابهای مورد نیازشان دست یابند و تجربه چنین کشورهایی نیز نشان می‌دهد که تنها کشورهایی می‌توانند نسبت به تاسیس صنایع نشر ماندگار اقدام کنند که از حقوق کپی‌رایت حمایت کنند. ایجاد یک بازار کتاب نیرومند و همچنین ایجاد زمینه‌ای پربار برای رشد نویسنده‌گی در داخل کشورها نیازمند حمایت جهانی از حقوق طبع و نشر است.^{۲۵}

از چالش‌هایی که در حال حاضر کشورهای در حال توسعه با آن روبرو هستند، اثر فن‌آوری‌های نو بر کار نشر است. پایگاههای اطلاعاتی تازه، امکان بهره‌گیری از اطلاعات کتاب‌شناختی و دیگر اطلاعات مربوط به کتاب را در سطح جهانی فراهم آورده است. نشر کتاب در کشورهای در حال توسعه با کاربرد فن‌آوری کامپیوتری در زمینه حروف چینی متحول شده و آنها را با چالش ویژه‌ای روبرو ساخته است، زیرا خاستگاه چنین فن‌آوری‌هایی غرب و بهره‌گیری آنها در بیشتر زمانها نیازمند برخورداری از افراد ماهر و زیرساختهای پیشرفته است.

نکته دیگر کنترل نداشتن کشورهای جهان سوم بر وضع بین‌المللی نشر و اتکای آنها به کشورهای صنعتی است. تصمیمهای مربوط به قانون حق طبع و نشر، واردات و صادرات کتاب، بهای محصولات هم‌چون تجهیزات حروفچینی کامپیوتری و حتی قیمت بین‌المللی کاغذ در کشورهای صنعتی گرفته می‌شود. تشکیلات

○ بر پایه میثاق رم، هر دولتی که بخواهد عضویت آن را بپذیرد نه تنها باید عضو سازمان ملل باشد، بلکه عضویت در اتحادیه برن یا عضویت در میثاق جهانی حق مؤلف را نیز باید دارا باشد. بنابراین یک دولت عضو، از زمانی که عضویت خود را در میثاق جهانی برن از دست بدهد، عضویت در میثاق رم را نیز از دست خواهد داد.

بین‌المللی کپی‌رایت نیز در همین کشورها قرار دارد. تصمیم‌هایی که از سوی قدرتهای برجسته علمی گرفته می‌شود، بر محور منافع خودی است و به نیازهای کشورهای جهان سوم توجهی نمی‌شود. به بیان دیگر منافع ناشران غربی، همواره با منافع ناشران کشورهای در حال توسعه هماهنگی ندارد و در مبادله بین‌المللی نشر، می‌توان نابرابری‌های بسیار زیادی را دید، به گونه‌ای که کشورهای در حال توسعه در زمینه نشر کتاب از استقلال کافی برخوردار نیستند. برای آن که بتوان ضعف نشر را با توجه به ماهیت بین‌المللی آن بررسی کرد، باید با موانع ساختاری موجود بر سر راه توسعه نشر مستقل آشنایی کامل داشت. همچنین باید توجه داشت که به نظر بسیاری از کارشناسان صنعت نشر در کشورهای در حال توسعه، توافقنامه‌های بین‌المللی مهم در زمینه حق طبع و نشر، بیشتر بازتاب منافع کشورهای پیشرفته است و به منافع کشورهای فقیر توجه چندانی ندارد. آنها معتقدند که توسعه و عدالت در این زمینه در صورتی ایجاد خواهد شد که تغییراتی زیاد در این توافقنامه‌ها صورت گیرد تا کشورهای در حال توسعه در تکثیر یا ترجمه آثار، آزادی عمل بیشتری داشته باشند.

شایان ذکر است که در یک دهه گذشته، دیدگاه کشورهای جهان سوم نسبت به کپی‌رایت تغییر یافته و هر چند زمانی شمار مخالفان این نظام بسیار زیاد بود اما امروز تنها تعداد بسیار اندکی از منتقدان جهان سوم با آن مخالفت می‌کنند. امروز بسیاری از کشورهایی که زمانی در زمینه کپی‌رایت قوانین ضعیفی داشتند و یا قانونی در این زمینه نداشتند و برای تامین نیازهای خود به بهره‌برداری بی‌جواز از کتابها و نرم افزارهای کامپیوتری متوسل می‌شدند، با رعایت قوانین کپی‌رایت میزان بهره‌برداری بی‌جواز را یا کاهش داده‌اند و یا ریشه کن کرده‌اند. کشورهای در حال توسعه بنا به دلایلی چند به نظام بین‌المللی کپی‌رایت راست می‌پیوندند. این دلایل رشته وسیعی از تحریمهای تجاری و سایر مجازاتها تا فشارهای زیاد دیگر را در بر می‌گیرد. باید گفت که

هزینه نافرمانی از قوانین کپی‌رایت امروزه بسیار افزایش یافته است و کشورهای غربی، در این مورد سیاستهای سخت و ناملایمی را در پیش گرفته‌اند و گاه حتی با تعدیل جزئی قوانین مخالفت می‌کنند. با این حال به نظر می‌رسد در زمینه کتابهای درسی، آثار علمی و نوشته‌های خلاقانه، و برای فراهم آوردن امکان دسترسی آسانتر کشورهای در حال توسعه به این آثار و حق ترجمه و تجدید چاپ آنها، کمک‌های مناسبی به این کشورها می‌شود. این امر بویژه در مورد کشورهایی که در آمدسراجه پایینی دارند، ضرورت بیشتری پیدا می‌کند. نباید فراموش کرد که جهان در حال توسعه دارای شاخصهای زیر است:

۱- نسبت بالای بی‌سوادی ۲- پایین بودن قدرت خرید با توجه به کم بودن درآمد سرانه
۳- سطح پایین توسعه فنی ۴- ناتوانی در پرداختها که سبب محدودیتهایی در تجارت خارجی از جمله واردات کتاب می‌شود ۵- فقدان آمار و اطلاعات روزآمد که در بخش کتاب نیز به چشم می‌خورد. وجود چنین شاخص‌هایی، بر نامرئز بلند مدت، خردمندانانه و همگام با نیازهای روز جامعه جهانی را بیش از پیش ضروری می‌سازد. مسیر بی‌چون و چرایی که کشورهای در حال توسعه ناگزیر از پیمودن آن هستند.^{۲۶}

قوانین و مقررات ایران در حوزه مالکیت معنوی

حمایت از مالکیت معنوی در چارچوب مقررات کپی‌رایت در ایران، با وضع «قانون حمایت از حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان» در سال ۱۳۴۸ (۱۹۶۹ میلادی) آغاز شد. برابر این قانون به مؤلف، مصنف و هنرمند «پدید آورنده» و به آنچه از راه دانش، هنر و ابتکار آنان پدید می‌آید بدون در نظر گرفتن راه یا روشی که در بیان و ظهور یا ایجاد آن به کار رفته، «اثر» گفته می‌شود.

این قانون که پیش از مقررات مدل سال ۱۹۸۲ یونسکو - وایبو به تصویب رسیده است، در عمل رعایت موثر و مورد انتظاری را که در شرایط

○ مالکیت فکری یا معنوی خلاقیت‌های ذهنی و فکری انسان در زمینه‌های گوناگون همچون ابداعات هنری، ادبی، صنعتی، علمی و فن‌آوری و علامتهای مورد بهره‌برداری در تولید و تجارت را در بر می‌گیرد و به دو گروه صنعتی و ادبی و هنری بخش می‌شود.

و مستثنی بودن چاپ کتابهای درسی از مشمول مقررات این آیین نامه و پیروی از مقررات ویژه آنهاست. بخش دیگر این قانون نیز به ترجمه و تکثیر کتابها، نشریات و آثار صوتی اختصاص دارد که به چگونگی نسخه برداری، ضبط و تکثیر آثار صوتی و صفحات و یا نوارهای صوتی و ترجمه و حقوق مترجمین می پردازد.

در سال ۱۳۶۳ قانون تعیین تکلیف کتابهای صادره ای به تصویب مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان رسید. از نکاتی که در این قانون مطرح شده قرار گرفتن برخی از کتابهای افراد، موسسات، سازمانها و بنیادهای محله در اختیار کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران است که برای گزینش و گردآوری آنها، نظر حاکم شرع کفایت می کرد و اگر از قسمتی از این کتابها رفع صادره می شد، وزارت فرهنگ و آموزش عالی موظف بود تا برای گرفتن رضایت صاحبان و برگرداندن به آنها اقدام کند.

شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز با تصویب آیین نامه ای در دو فصل در اردیبهشت ۱۳۶۷، اهداف، سیاستها و ضوابط نشر کتاب را مشخص ساخت. در جلسات برگزار شده تأکید شد که موضع نظام جمهوری اسلامی در برابر کتاب بعنوان یکی از وسایل مهم و موثر انتشار و انتقال سریع و وسیع افکار و اندیشه های صحیح و ناصحیح اغلب از دورا با دو سیاست مرتبط و مکمل با یکدیگر زیر عنوان «سیاستهای ایجابی و اثباتی» تحقق پیدا می کند. این آیین نامه شامل نکاتی پیرامون آزادی کتابها و نشریات در بیان مطالب برابر اصل ۲۴ قانون اساسی، خودداری مقامات رسمی و غیر رسمی از اعمال فشار برای انتشار یا جلوگیری از انتشار کتابها و نشریات مجاز، انتشار کتابهای مفید برای ادای وظیفه امر به معروف و نهی از منکر، تدوین و اجرای سیاستهای هدایتی و حمایتی جمهوری اسلامی ایران در زمینه کتاب و نشریات، جلوگیری از نشر کتابهایی که به زبان مبانی اسلام و حقوق عمومی هستند و... می شود. فصل دوم نیز به تشکیل هیئت نظارت بر اجرای ضوابط نشر کتاب

امروزی اقتصاد جهانی ضروری است بر آورده نمی سازد. در این قانون فرهنگ و هنر ملی به يك معنا و بدون تفاوت بکار گرفته شده و تعاریف دقیق و مشخصی از نمودهای فرهنگی و ماهیت مواردی که پیش از کاربرد نیاز به اجازه دارند، به دست داده نشده است. حقوق صاحبان واقعی آثار فرهنگی نیز نامشخص است. در این قانون مدت بهره برداری از حقوق مادی پدید آورنده اثر که بر اساس وصیت یا وراثت به فرد دیگری منتقل شدنی است، از تاریخ مرگ پدید آورنده ۳۰ سال است و اگر وارثی وجود نداشته باشد یا وصیتی صورت نگرفته باشد برای همان مدت به منظور کاربرد عمومی در اختیار وزارت فرهنگ و هنر (فرهنگ و ارشاد کنونی) قرار می گیرد.

در سال ۱۳۵۰ نیز هیأت وزیران، آیین نامه اجرایی ماده ۲۱ «قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان» را تصویب کرد. برابر این ماده، پدید آورندگان می توانند اثر و نام و عنوان و نشانه ویژه اثر خود را در مراکزی که وزارت فرهنگ و هنر تعیین می کرد، به ثبت برسانند.

برای ثبت انتشار هر نوع نشریه مانند کتاب، رساله، نمایشنامه، تئاتر یا سینما که به صورتهای گوناگون منتشر می شود و یا در معرض فروش و بهره گیری عموم قرار می گیرد و به منظور نگهداری تمام این آثار در کتابخانه ملی و تعیین مشخصات هر گونه کتاب که در شمول اصل بیستم متمم قانون اساسی و مقررات قانونی قابل انتشار و حفظ حقوق مولفان قرار می گرفت، در سال ۱۳۵۲ قانونی با عنوان «آیین نامه اصلاحی آیین نامه تاسیس چاپخانه راجع به نحوه ثبت، انتشار کتاب و رساله و سایر نشریات» به تصویب مجلس شورای ملی رسید که در دو بخش تنظیم شده بود. در بخش اول مدیران چاپخانه ها میبایست تا دو نسخه از نشریه مورد چاپ را پس از چاپ کامل متن و پیش از صحافی با ذکر کامل هویت مولف یا مترجم و تعیین تعداد نسخه های منتشر شده از اثر به کتابخانه ملی ارسال دارند. از نکات دیگر، تبعیت روزنامه ها، مجله ها و نشریات از قانون مطبوعات و یا مقررات ویژه دیگر

○ مجمع عمومی سازمان جهانی مالکیت معنوی شامل کشورهای است که عضو کنوانسیون و یا دست کم عضوی از اتحادیه ها باشند. هر کشوری می تواند نماینده ای از سوی خود معرفی کند که هزینه های او نیز بر عهده دولت خودش است.

○ پیشرفت‌های فنی و تجاری از زمان تصویب میثاق رم تاکنون (فن آوری‌های فتوکپی و چاپ، فن آوری ویدیویی، نوارهای کاست صوتی و تصویری، پخش ماهواره‌ای، تلویزیون کابلی، اهمیت رو به افزایش برنامه‌های رایانه‌ای، آمار رایانه‌ای و داده‌های آماری و سیستم‌های انتقال دیجیتال مانند اینترنت و...) اثرات ژرفی بر شیوه‌های تولید، کاربرد و توزیع آثار به جا نهاده‌اند.

جمله دلایل عمده نیاز به تدوین و اعمال قوانین و مقررات حمایت از کپی‌رایت در جهان شمرده می‌شود. از دیگر سو، سازمان جهانی مالکیت معنوی (WIPO) با بهره‌گیری از شیوه‌ها و ابزارهایی مانند گفتگو، بستن پیمان، دادن مساعدتهای فنی و حقوقی و همچنین رواج فرهنگی مقررات مربوط به مالکیت در کشورهای جهان در راستای انجام وظایف خود اقدام می‌کند.^{۲۹}

به دلیل شرایط کنونی و عضویت در جامعه جهانی، پیوستن بسیاری از کشورهایی که تا چندی پیش مخالف عضویت در نظام جهانی کپی‌رایت بودند، اکنون امری طبیعی و عادی شمرده می‌شود. پذیرش دو قرارداد «یوسی‌سی» و «برن» از سوی چین در سال ۱۹۹۲ که تا چندی پیش فاقد قانونی داخلی در مورد کپی‌رایت بود و هماهنگی کشورهای دیگری از آمریکای لاتین، حوزه دریای کارائیب و نیز کشورهای آفریقایی نشانه درک ضرورت پیوستن به نظام جهانی در دفاع از حقوق مالکیت معنوی است.^{۳۰}

برخی از کشورهای در حال توسعه نیز با رویگردانی از سیاستهای يك سويه و در چالش با منافع ملی پذیرفته‌اند که قانون کپی‌رایت بخش جدانشدنی ارتباطات و آموزش است و تولید محصولات فکری به اندازه تولید محصولات اقتصادی در فرآیند توسعه ملی نقش اساسی به عهده دارد زیرا پایه و شالوده هر گونه پیشرفتی را فراهم می‌آورد. امروز بیشتر کشورهای در حال توسعه با چالش چگونگی پویا کردن تولید داخلی و دستیابی کامل به منابع جهانی دانش روبرو هستند و برای دستیابی به اهداف خود به نظر می‌رسد که وجود نظامی متشکل از قوانین ملی و بین‌المللی کپی‌رایت را پذیرفته‌اند. تجربه نشان می‌دهد که تصویب قانون ملی در این زمینه به خودی خود، نتیجه دلخواه را به همراه نمی‌آورد برای کارایی هر چه بیشتر نظام کپی‌رایت، به آموزش عمومی نیاز است تا همگان بتوانند حقوق خویش را به شنوندگان خود تفهیم کنند. مجامع مولفان می‌توانند نقشی برجسته در اجرای قوانین کپی‌رایت داشته

و هیئت نظارت بر نشر کتابهای کودکان و نوجوانان و ترکیب اعضا و وظایف آنها توجه کرده است.

در سال ۱۳۶۸ در دوست و پنجمین نشست شورای عالی انقلاب فرهنگی، الزام ناشران به تحویل تعدادی نسخه رایگان از انتشارات خود به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تصویب شد. بر مبنای این مصوبه، تمام ناشران دولتی و غیر دولتی باید در برابر هر هزار نسخه از کتابهای منتشره تا ۱۰ نسخه و نیز ناشران مطبوعات نیز ۱۰ نسخه از نشریات خود را به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحویل دهند که آثار دریافتی بین چند کتابخانه توزیع می‌شود.

در مهر ماه سال ۱۳۸۰ لایحه پیوستن جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون سازمان جهانی مالکیت معنوی در مجلس شورای اسلامی تصویب شد و به تأیید شورای نگهبان رسید و در آذرماه همین سال اجازه تودیع سند پیوستن ایران به این کنوانسیون از سوی سید محمد خاتمی رئیس جمهوری صادر شد و ایران در اسفند ۱۳۸۰ عضو این سازمان شد.^{۲۷}

با این حال و با وجود توجه به حوزه مالکیت معنوی، کمبود قابل توجه مقررات حقوقی در کشور برای حفاظت از این میراث سبب شد تا از سال ۲۰۰۱ میلادی قوانین کپی‌رایت ایران یکسره با همکاری WIPO بازنگری شود و در آن توجه ویژه‌ای به حمایت از آثار معنوی صاحبان آنها و تأمین حقوق مادی و معنوی آنان صورت گیرد.^{۲۸}

فشرده سخن

همانگونه که دیدیم پیشینه نظامهای مبتنی بر حمایت از حقوق مالکیت معنوی یا کپی‌رایت در برخی از کشورهای صنعتی جهان به بیش از يك سده می‌رسد و هم اکنون با توجه به شرایط کنونی بین‌المللی، ضرورت بر خور داری از چنین نظامی در کشورهای در حال توسعه و حتی کمتر توسعه یافته نیز بیش از پیش احساس می‌شود. ظهور و گسترش فرآیندهایی چون جهانی شدن اقتصاد و بستگی روز افزون منافع اقتصادی کشورها به هم از

باشند و مقامات دولتی باید در جهت ایجاد ارگانهایی کارآمد برای اجرای قوانین کپی رایت بسیج شوند. بی گمان پیوستن به نظام بین المللی کپی رایت از راه پیوستن به کنوانسیون های بین المللی مزایای بسیاری برای کشورهای در حال توسعه خواهد داشت.^{۲۱}

در ایران اما وضع به گونه ای دیگر است. به نظر بسیاری از ناشران ایرانی رعایت نشدن قانون کپی رایت در کشور، سبب بدنامی آنان شده به صورتی که گاه از سوی ناشران خارجی، ایران آشکارا به سرقت ادبی متهم می شود. با وجود قوانینی چند در این محدوده و با وجود تشکیل نشست های گوناگون از سوی کارشناسان برای بررسی مسئله و راهکارهایی که در این زمینه پیشنهاد شده است، هنوز در زمینه کپی رایت، ایران در آغاز راه قرار دارد. ضرورت پرداختن به این بحث زمانی بیشتر احساس می شود که بسیاری از کارشناسان، حل این مشکل را در کوتاه مدت به هیچ رو امکان پذیر نمی دانند و اگر سیاستگذاران اراده نکنند، مسائل داخلی موجود که تا اندازه زیادی بدبینی ناشران داخلی و خارجی به آن دامن می زند، جلوی هموار شدن سریع مسیر برای ایران را می گیرد. شاید به سبب کم کاری بخش دولتی و دخالت بیش از اندازه آن در این زمینه است که برخی از کارشناسان پیشنهاد می کنند برای حل مشکل کپی رایت بهتر است اساس کار به بخش خصوصی سپرده شود و دولت تنها به نظارت بر مسائل حوزه نشر بسنده کرده و با تنظیم قوانین مناسب، سیاستهای تشویقی لازم را به اجرا گذارد.

تجربیات سالهای گذشته همچنین نشان می دهد که رعایت نشدن قانون کپی رایت در ایران، هویت ملی و فرهنگی ما را زیر نگاه خرده بین و عیب جوی ناشران خارجی قرار داده است؛ ناشرانی که به یکباره با ترجمه کتابهای خود روبرو می شوند و از آنجا که از شرایط کنونی، نبودن امنیت در حوزه نشر را در می یابند، بازار کتاب ایران را به حال خود می گذارند.^{۲۲}

در این میان برخی نیز تیراژ اندک کتاب در کشور را سدی در برابر اجرای قانون کپی رایت می دانند، در برابر این عده، کارشناسان معتقدند که پیوستن به قانون کپی رایت که سبب افزایش بهای کتاب می شود، نقشی در رکود بازار کتاب ایران نخواهد داشت زیرا شمارگان دو تا سه هزار تایی کتاب، از آن زیان چندانی نخواهد دید و تاکید می کنند که برای چنین شمارگان پایینی، ناشران خارجی بهای زیادی از ایران درخواست نمی کنند.^{۲۳}

سود و زیان پیوستن به قانون کپی رایت هر چه باشد، پذیرش آن نشان دهنده میزان ارزشی است که در یک جامعه برای حقوق مادی و معنوی يك هنرمند در نظر می گیرند و یکسره آشکار است که به رغم خلاقانویی، کم کاریهای موجود، بهره برداری بی اجازه و بیای بند نبودن به قانون کپی رایت، این نظام بین المللی بعنوان ساختاری اساسی در سامان دهی جریان جهانی علم و دانش پذیرفته شده است.

اجرای قوانین کپی رایت پیش از هر چیز نیازمند فرهنگ سازی در جامعه است. نظام مند شدن حوزه فکر، اندیشه و هنر به تلاش گروهی مسئولان، روشنفکران، دست اندر کاران و همه افراد علاقمند به خلاقیت و نوآوریهای هنری و ادبی بستگی دارد و تعلق جمهوری اسلامی ایران در فرهنگ سازی، تدوین قوانین ملی و پذیرش و اجرای دقیق و مسئولانه قوانین بین المللی جز دراز تر شدن راهی ناگزیر و گریز ناپذیر و از دست دادن فرصت های پیامد دیگری نخواهد داشت.

پانویس ها

۱. گریاود. الفبای حقوق پدیدآورنده (کپی رایت). ترجمه غلامرضا لایقی، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۰، صص ۱۶-۱۵
۲. همان، صص ۱۸-۱۷
۳. شفیع شکیب، مرتضی. حمایت از حقوق مؤلف، قوانین و مقررات بین المللی، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، ص ۱۱

○ کشورهای در حال توسعه برای دستیابی به اهداف مورد نظر، راههای گوناگونی در پیش گرفته اند که می توان از آن میان به تولید کتاب و دیگر محصولات آموزشی و فرهنگی در سطح ملی و گسترش ارتباطات تازه اشاره کرد. همچنین این کشورها در تلاش اند تا جوی دلخواه را برای تولید آثار فکری و معنوی در سطح ملی و مبادله این آثار در سطح بین المللی ایجاد کنند.

○ صاحب‌بنظران می‌گویند که کشورهای در حال توسعه برای اینکه بتوانند به بهترین آثار دیگر ملل دسترسی یابند و آثار خود را نیز به آنها صادر کنند، ابتدا باید از مولفان خویش حمایت کنند و همان تضمین‌هایی را برای آنان فراهم آورند که کشورهای دیگر در اختیار مؤلفان خویش می‌گذارند.

۴. گریاود، همان، صص ۱۹-۲۰
۵. همان، صص ۱۱-۱۲
۶. همان، صص ۲۱-۲۲
۷. شفیعی شکیب، همان، ص ۱۲
۸. لایقی، غلامرضا، کپی‌رایت در کشورهای پیشرفته صنعتی، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، صص ۲۰۲-۲۰۳
۹. همان، صص ۲۳۰-۲۹۹
۱۰. گریاود، همان، صص ۲۴-۲۵
۱۱. شفیعی شکیب، همان، ص ۱۳
۱۲. گریاود، همان، ص ۲۵
۱۳. شفیعی شکیب، همان، ص ۱۳
۱۴. همان، صص ۱۴-۱۹
۱۵. لایقی، همان، صص ۱۲-۱۳
۱۶. وجدانی، بهروز. «میراث فرهنگی معنوی در حقوق ملی و بین‌المللی، با نگاهی به حقوق مالکیت فکری». همایش منطقه‌ای نقش زنان در حفظ و انتقال میراث فرهنگی معنوی، تهران، دفتر یونسکو، اردیبهشت ۱۳۸۳، صص ۱۰-۱۱
۱۷. شفیعی شکیب، همان، صص ۲۰-۲۱
۱۸. وجدانی، همان، صص ۹-۱۰
۱۹. شفیعی شکیب، همان، صص ۲۲-۳۶
۲۰. وجدانی، همان، صص ۴-۵
۲۱. مرتضی شفیعی شکیب، همان، صص ۹۵-۱۰۵
۲۲. همان، صص ۳۶-۳۷
۲۳. همان، ص ۴۳
۲۴. گریاود، همان صص ۱۴۵-۱۵۱
۲۵. لایقی، حق طبع و نشر در کشورهای اسلامی، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۱، صص ۲-۴
۲۶. همان، صص ۱۰-۱۵
۲۷. شفیعی شکیب، همان، صص ۱۱۶-۱۴۸
۲۸. وجدانی، همان، «حقوق مالکیت فکری»، صص ۶-۷
۲۹. همان، ص ۸
۳۰. لایقی، همان، ص ۲۹
۳۱. گریاود، همان، صص ۱۴۶-۱۴۷
۳۲. «بخش خصوصی کپی‌رایت را اجرا کند». شرق، (۲۳ اردیبهشت ۱۳۸۳)، ص ۲۶
۳۳. «زیرپرچم آقای بوش»، شرق، (۱۶ اردیبهشت ۱۳۸۳)، ص ۹